

LEYLÂ İLE MECNÛN ADLANDIRMASI ÜZERİNE BAZI MÛLAHAZALAR

Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ*

Özet: Klasik İslam Edebiyatı'nda mühim bir yer tutan aşk temalı yazının en önemli eserleri arasında Leylâ ile Mecnûn'u ele alanları saymak gerekmektedir. İlk örneğini Nizâmî Gencevî'nin ortaya koyduğu bu eserler, sonrasında bir edebî gelenek hâline dönüşmüş ve Klasik Türk Edebiyatı'nda da yer edinmiştir. Öyle ki bu eser, kendinden önce yazılanları adeta gölgede bırakmış ve sonra yazılanlar içinse bir prototip olmuştur. Bu yazının amacı hem Klasik İslam ve hem de Klasik Türk Edebiyatlarında derin izler bırakan bu yazın geleneğinin adlandırması üzerine bir tartışma açmaktır. Daha önce akademik ve popüler literatürde dile getirilmemiş bir iddia ile bu adlandırmanın yeni bir bağlama çekilmesini sağlamaktır. İddianın temeli, *Leylâ ve Mecnûn* adlandırmasındaki *Mecnûn*'un, genel kabulün ileri sürdüğü bir meczûbiyet/delilik hâli olmadığı; bunun ötesinde, Kur'ân temelli olduğudur. Bu çerçevede, *Leylâ* isimlendirmesi de anlamlı bir bağlam içine çekilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Leylâ ve Mecnûn, Klasik İslam Edebiyatı.

SOME IDEAS ON THE NAMING OF LEILA AND MACNOON

Abstract: Among the love themed pieces which take an important place in The Classical Islamic Literature, it is necessary to count the pieces about Leila and Macnoon as one of the most significant ones. The first pattern of Leila and Macnoon writing was presented by Nizame Gancave and then it has improved as a literatural tradition placed in The Classical Islamic Literature. It is such an improvement that it has overshadowed the others and been the prototype of the following pieces. The aim of this study to start a debate on this writing tradition left deep traces both on The Classical Islamic Literature and The Classical Turkish Literature. That is to say it is intended to make a claim that hasn't been set neither in academical nor popular research. The base of that claim is that there is not an situation about "madness" in the meaning of "Macnoon" placed in the Leila and Macnoon naming and what is more this naming has a Quranic base. Within this frame, the naming of Leila is also available to pull in a more meaningful context.

Keywords: Literature, Leila and Macnoon, The Classical Islamic Literature.

Baba Aziz adlı filmdeki karakterlerden biri olan prens, ceylanın peşine düştükten sonra vahadaki gölette benliğindeki ötekinin seyrine dalmıştır. Prensın hizmetkârı ise onun kendi suretinin temaşasına daldığını savunur. Zira onu bu halde gören hizmetkârı duyumsamayı temel almakta ve filmde de ampirik veriler üzerinden bilim ve bilgi inşa edenleri temsil etmektedir. Sadece görünen üzerinde konuşulabileceğini, zâhirin bir de bâtın veçhesinin olduğunu dillendirememektedir. Oysa diğer taraftan, vahadaki derviş prensin kendi ruhunu izlediğine inanmıştır. Derviş, hizmetkârın aksine görünen üzerine bir yorum yapmaktansa görünenin ötesine bir sezgisel kavrayış metodu geliştirmiştir. Prensın sudaki ruhunun derinliğini müşahedesi, aslında enfüste (içsel) yaptığı yolculuğu da

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

anımsatmaktadır. Tabii bu içsel yolculuğun âfâk(ufuklar)a tekabül eden bir karşılığı da bulunmalıdır. Şüphesiz *Baba Aziz*'in, her insanın kendini arayış yolculuğunu anımsatan çöldeki yolculuğu da bunu simgelemektedir. Bu yazıdaki amacımız Leylâ ve Mecnûn olarak bilinen eserlerin bâtımına buna benzer bir yolculuğa çıkmaktır.

Geleneksel kültürün hâkim olduğu dönemlerde, İslam dünyasında yazılan eserlerde referans verme pek de başvurulan bir yöntem olmamıştır. *Leylâ ile Mecnûn* adlı hikâye birçok şair tarafından kaleme alınmışsa da bu hikâyenin ilk örnekleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş, sanki ilk defa kaleme alınıyormuşçasına inşa edilmiştir; *Leylâ ile Mecnûn* hikâyesi her yazıldığında, yeni bir kişisel yorumla oluşturulmuştur. Aslında doğu edebiyatındaki bu müşterekliğin kabullenilişi, hikâyelerin zamansal ve toplumsal uzamlarını kendilerince yeniden üretmelerini sağlamıştır.

Hikâyenin, *Leylâ ve Mecnûn* adlandırması üzerinde durmak gerekmektedir. Leyla'nın aslı Arapçadır ve *Leylî* şeklinde bir telaffuzu bulunmaktadır. Bu da geceye aitliği simgelemektedir. Cinlenmiş anlamına gelen *Mecnûn* ismiyse karakterin asıl adı değildir. Leylâ karakteri enfüsteki seyre denk düşerken, Mecnûn karakteri ise âfâktaki seyre tekabül etmektedir. Bunun yanında hikâyede Leyla'nın da âfâkî yolcularına rastlanmaktadır. Mesela Mecnûn başını Leyla'nın dizine koyup Leyla'ya okşattığı vb. minyatürlerde bu âfâkî yolcular görülebilmektedir.

Leylâ ve Mecnûn adlandırmalarına geri dönecek olursak; burada İslamî rumuzlarla yazılmış bu hikâyenin, yine bu bağlamda kurucu metinden, yani Kur'ânî referansla anlaşılabilirliğini iddia etmekteyiz. Nitekim her iki kelime Kur'ân'da sadece bir yerde, Hz. İbrahim (a.s)'in kavmine tebliğini tasvir eden hikâyede geçmektedir. Buna göre Hz. İbrahim (a.s) kavminin Allah'tan başka taptıkları yıldız, ay ve güneşin ilah olmadıklarını ispat için müşriklerin diliyle onların delillerini çürütmeye çalışmıştır. Bu kıssada

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفَلِينَ

“Felammâ cenne aleyhi'l-leyl” (*Gece üstünü örtüp bürüdüğünde*) ifadesi geçmektedir.¹ Burada *leyl*, *gece* anlamına gelmektedir; *cenn* ise *bürüme/kapsama* manasındadır. Bu anlamı merkeze aldığımızda *Mecnûn* -delirmiş anlamında değil- kapsanmış, kuşatılmış kişi tanımlamasına konumlandırılabilir. Hâliyle Mecnûn, İbrahim (as)'i kuşatmış olan gece misâli Leylâ tarafından kuşatılmış, ihâta edilmiştir. Bu bağlamda, Mecnûn'un geceden başka bir şey göremez hâle gelmesi de zikrettiğimiz anlamı pekiştirmektedir. Her gördüğüne Leylâ demesi bu nedenledir.

¹ En'âm: 76. âyetin tamamının meâli şu şekildedir: “(İbrahim) gece üstünü örtüp bürüdüğünde (gökte) bir yıldız gördü, “İşte bu benim Rabbim” dedi. Yıldız batınca, “Batanları sevmem” dedi.”

Hafız'ın Dîvânı'nın ilk gazelinde de bu çerçevede bir gece rumuzu kullanılmıştır:

الآ يا ايها الساقى ادر كأسا و ناولها كه عشق آسان نمود اول ولى افتاد مشكله
به بوي نافهء كاخر صابا زان طره بكشايد ز طاب جعد مشكينش جه خون افتاد در دلها

İlk beyitte Hafız-ı Şirazî; “Ey sâkî devamlı kadehi doldurup sun ki aşk başta kolay göründü” demektedir. İkinci beyitte “Ceylanın göbeğindeki tüydeki kokuyu saba rüzgârı getirip sevgilin kâkülünü açtı ve onun saç örgüsünün ışığından kalplere ne ateşler düştü” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Hâfız'ın alıntı yaptığımız beytinde konumuzla ilgili olarak altı çizilmesi gereken hususlardan biri sabâ rüzgârıdır. Zira bu rüzgâr gecenin yani Leylâ'nın bitip güneşin ışımasıyla esmeye başlayan yeldir. Bu yel, sevgilinin kâkülünü açmakta, ona hareket kazandırmaktadır. Sevgilinin siyah zülfünün aydınlığı, kalpleri kanlandırmaktadır. Şairin burada sabanın peşi sıra siyah zülfün ışığını zikretmesi, kesinlikle rastlantısal değildir. Bu zülf siyah da olsa aydınlığa, nura sahiptir. Gecenin, yani Leylâ'nın bu aydınlığıyla kuşatılan Mecnûn, ancak bu ihâta edilmişlikle enfüsî aydınlığa erişebilmektedir. Mecnûn, Leylâ'nın karanlığına daldıkça derunî yolculukta daha da mesafe kat edebilmektedir. Zira Kur'ân, dış dünyayı başlarındaki gözleriyle simsiyah bir perdeden başka bir şekilde algılayamayan zâhirî körlüğü değil, kalbî körlüğü yermektedir. Bu anlamı “(Başlardaki) gözler değil göğüslerdeki (kalp) gözleri kör olur.” âyeti pekiştirmektedir.² Mecnûn bu kalp körlüğünü öylesine aşmıştır ki, Leylâ'nın karanlığı onun derunî yolculuğuna ışık tutmaktadır. Hafız'ın beyti de bu minvalde değerlendirilmelidir.

Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de gerek Hâfız'ın bu beytinde ve gerek Klasik Dîvân Edebiyatı'nda sevgilinin zülfünün simgeleştirilmesidir. Zülûf siyahtır ve saç tellerinin birbirine dolanmış hâli olması nedeniyle de tek bir saç gibi görünmektedir; ancak aslında birçok saçtan müteşekkildir. Zülfün siyahîliğinin, saç tellerinin her birinin mevcudiyetinin fark edilmesine engel olduğu gibi, Mecnûn'un da Leylâ tarafından kuşatılmış bir durumda olması onu kesrette vahdete ve vahdette kesret hâllerine bürümüştür. Karanlığın tüm evreni kuşattığı düşünüldüğünde, buradaki *siyahî*liğin ve *leylî*liğin ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir.

Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda, *Leylâ ile Mecnûn* hikâyesinde, Mecnûn'un bizlere öğretildiği şeklide cinlenmiş, çarpılmış, aşkından aklını kaybetmiş anlamına gelmediğini söylememiz yerinde olacaktır. Mecnûn, ma'sûku tarafından kuşatılmış, onun varlık deryası içerisinde gark olmuştur. Bizce mesele bundan ibarettir ve klasik *Leylâ ile Mecnûn* hikâyesi örnekleri de bu ilahî aşkı fehme takrîp için simgeleştirmişlerdir.

² Âyetin tamamının meâli şu şekildedir: “Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı ki böylece onların kendisiyle düşünecek kalpleri ve kendisiyle işitebilecek kulakları oluversin? Çünkü şüphesiz gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.” Hac: 46.

Gerek Nizamî Gencevî'nin kaleme aldığı ve gerekse Fuzûlî'nin yazdığı her iki örneğin de bu bağlamda değerlendirilmesi daha sağlıklı yorumların yapılmasına zemin hazırlayacaktır. Her iki eserde de pornografik unsurların bulunmaması bu anlamda altı çizilmesi gereken hususlardır. Özellikle Abbasî dönemi cinsel arzuların serpiştirildiği aşk hikâyelerinin yer aldığı diğer bir kurgusal metin olan *Bin Bir Gece Masalları* ile bu minvalde yapılacak bir mukayese, burada işaret etmeye çalıştığımız hususun net olarak anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İki tür arasında çok ama çok bariz ahlakî bir mesafe bulunmaktadır ki Nizamî Gencevî'nin eserine *Na't-ı Resûl* ile başlaması bu farkın önemli göstergelerinden biridir. *Bin Bir Gece*'nin siyahlığı tam anlamıyla vahdeti kaybetmişlerin kesretidir.

Mecnûn'a, cinlenmiş/delirmiş vb. anlamlar verilmesi Kur'ânî bütünlük içerisinde düşünüldüğünde menfi bir çağrışım yapmaktadır. Zira Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e iftira ettikleri hususlardan biri, O'nun mecnûn, yani cinlenmiş ve vahiy diye getirdiği sözlerin aslında cin kelamından müteşekkil olduğuydu. Bu nedenle Allah kendilerine; "Arkadaşımız (Muhammed) bir *mecnûn* değildir"³ şeklinde cevap vermiştir. Bir başka âyette ise "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde asla *mecnûn* değilsin"⁴ şeklinde bir peygamber savunusu yapılmıştır.

Son olarak *aşk/ عشق* kelimesinin "mecnûniyet" in kuşatılmışlık anlamıyla bağlantısına değinerek yazımızı bitirelim. *Aşk* kelimesi, Arapça sarmaşık anlamına gelmektedir. Özellikle de ağacı sarıp sarmalayan bitki için kullanılan bu isim, zihninizde hemen bir kuşatan kuşatılan ilişkisini çağrıştırmaktadır. Burada ma'sûk/ معشوق kuşatılan kişidir. Tam da burada bir anlam karmaşası meydana gelmektedir. Hikâyede ma'sûk Leylâ idi; buna göre onun kuşatılması gerekmektedir. Oysa âşık'ın Mecnûn olması kuşatanın Leylâ olmamasını gerektirmektedir. Burada bizlere çıkış yolunu Râğıb el-İsfahanî sunmaktadır. Kendisi *Müfredâtu'l-Kur'ân* adlı meşhur ve önemli eserinde *hub/ حب* kelimesinde çok önemli bir noktayı arz etmektedir. Buna göre *hub*; tohum anlamına gelmektedir. İnsanlar âşık olmayı kendi kalbine sevgi tohumu ekerek gerçekleştirmeye çalışmaktadır, demektedir. Bu halde; Mecnûn, Leyla'nın aşk tohumunu kendi kalbine eker; -burada tohumun sarmaşığa nasıl dönüştüğünü lütfen gözden kaçırmayın-. Leyla'nın aşk tohumu büyüüp sarmaşığa dönüştüğünde Mecnûn, Leyla'nın aşkıyla kuşatılmış olur. Dolayısıyla kuşatan Leylâ ve kuşatılan Mecnûn olmaktadır. Râğıb "gerçek bir âşık, aşk tohumunu kendi kalbine değil, sevgilinin kalbine ekebilendir." der. Tam da bu bağlamda âşık ve ma'sûkun ittihâdı söz konusu olmaktadır ki meselenin bu safhadaki tasvirinin, konumuzun maksat ve sınırlarını aşacağı kabul edilmelidir.

³ Tekvîr: 22.

⁴ Kalem: 2.